

ДИМИТЪР БЛАГОЕВ ЗА РУСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Васил Колевски

В своята биографична книга „Кратки бележки из моя живот“ Д. Благоев сочи руското революционно движение като един от решаващите фактори, които му дават възможност да изработи у себе си обществен и естетически идеал. Благодарение на студентските организации в Петроград, пише той, „аз можах да си поставя правилно оня въпрос, с който като ученик от Габровската гимназия измъчвах по-възрастните ученици и себе си, а именно, защо трябва да се знае, да се чете? Той сега се бе превърнал в един много по-правилен и по-дълбок въпрос, който гласеше: какъв е смисълът на живота, или — за какво има смисъл да живее човек?

На тоя въпрос изглеждаше, че ще ми даде отговор историята на руското революционно движение.“

За цял живот Благоев запазва в сърцето си дълбока любов към Русия, към руските революционери, към руската литература. Своя жизнен път, своята обществена дейност той започва като учител по руски език и литература. През 1896 г., в предговора към своето „Ръководство по руски език“, той заявява: „Оригиналната руска литература се отличава с такива високи достойнства, които обръщат днес вниманието на цял образован свят.“ През същата година в спор с Д. Т. Страшимиров Благоев доказва необходимостта от изучаването в средните училища на българската и руската литература като главен фактор за идейно-естетическото възпитание на учениците „Руската литература се отличава с такива оригинални, характерни, самостоятелни произведения, които рядко ще срещнете в другите литератури. Високите достойнства на руската литература днес се признават от всички знаменити европейски литератури.“

По това време Д. Благоев е вече оформен социалист-марксист. Десетилетие преди това за създаването на първата марксистическа група в Русия, която издава и първия социалдемократически вестник „Рабочий“, той е изгонен от царските жандарми от великата руска страна.

Основател на партията на българските комунисти, един от най-видните дейци на международното работническо движение на своето време, Благоев вижда в пропагандирането на марксистическите идеи, в подготовката на трудещите се за пролетарската революция, в тържеството на комунистическия идеал смисъла на своя живот, на живота на всички честни и прогресивни хора от епохата. В тази светлина той определя и задачите на новата пролетарска литература: „И тази лирика именно е оня лост, който създава моралната сила на работните маси и нейните борци; създава „силната любов и благородна омраза“, които раждат фанатизма на социалистическите борци. Тази лирика и изобщо тази художествена литература у нас се и заражда; на нея принадлежи бъдещето.“

Тези думи с пълна сила важат и за руската литература. Новото, социалистическото направление в нея в оня период е още в своя зародиш. Кое дава тогава основание на Благоев да оценява така високо руската литература? Известно е, че и тогава, а и по-късно, и до ден днешен литературното наследство и по-специално класическата руска литература от XIX в. бива отричана и „отляво“, и отдясно, и от привържениците на „левите“ екстремистки литературни течения, и от упадъчните буржоазни, декадентски школи.

Благоев цени руската литература от миналия век не само за елементите на социализма — утопичен, народнически и пр., — които се срещат в произведенията на едни или други руски писатели. Той цени тази литература такава, каквато е — преди всичко за нейния прогресивен, демократичен характер, за нейния хуманизъм, за високото художествено майсторство. И в това отношение както в общометодологически аспект, така и в конкретните оценки неговите възгледи са близки, родствени с възгледите на В. И. Ленин.

Като изтъква обусловеността на литературата от материалните условия на живот и обществените отношения, Благоев сочи относително самостоятелния характер на нейното развитие. Нещо повече, за страни като Русия и България, които са изостанали в своето икономическо развитие през оня период, литературата се сочи като един от решаващите фактори не само за художественото, за идейното, но и за цялостното развитие на обществото. В това отношение изключителен интерес представлява казаното от Благоев в рецензията за романа „Смутно време“ на А. Страшимиров: „Демократическото реалистично направление днес съставлява общ дух на човечеството и то се налага не само на литературата и изкуството на народите, икономическа организация и изобщо материалните условия на които създава това направление, но и на литературата и изкуството на народи, които нямат още това същото развитие на материалните условия... В тези последните народи идейната еволюция надпреварва икономическата.“

Като най-ярък пример в това отношение Благоев изтъква руската литература. От тази позиция той преценява отделните писатели и произведения на тази литература. Не е трудно в тези преценки да открием известно пристрастие към писателите, които в идейно отношение са най-близко до социализма, които не само обективно, чрез правдивото си художествено творчество, но и субективно, като общественици, публицисти воюват срещу експлоататорите и потисниците на народа. Но тези пристрастия по същество не нарушават общата обективна, научна оценка за класическата руска литература.

Най-често срещаното име на руски писател в литературнотеоретичните и критични статии, както и в другите трудове на Благоев, е името на Л. Н. Толстой.

Толстой е един от малцината писатели, които имат щастливата съдба да бъдат открити и достойно оценени, насочени по верен път още от първите си творби. Известно е, че ръкописа на своето първо произведение „Детство“ писателят изпраща анонимно до редакцията на най-солидното прогресивно списание в Русия през средата на миналия век — „Съвременник“. И най-уважаваният, най-талантливият руски поет тогава, редактор на това списание Н. Некрасов, оценява положително това произведение, публикува го в списанието. След прочитането на „Детство“ друг бележит писател, критик и публицист — Н. Чернишевски — не само утвърждава таланта на Толстой, но прониква в спецификата, в индивидуалната неповторимост на тоя талант. Удивително е това прозрение, което се крие в оценката на Чернишевски за писателския дар на Толстой: „дълбоко знание на тайните движения на психологическия живот и непосредствената чистота на нравственото чувство“.

Но колкото и да е парадоксално, колкото повече расте славата на писателя, толкова по-противоречиви, стигащи понякога до абсурд са оценките, които се

появяват за него. Тук не става дума за отношението, за оценките на господстващата по това време върхушка в Русия. Известно е, че през 1901 г. руската православна църква отлъчва от лоното си Толстой, отлъчва най-големия правдолюбец, безкомпромисния борец за справедливост. Не по-малко драстично биха се разправили с писателя и царските жандарми, но неговата известност и слава са вече така големи, че подобно действие би застрашило повече господстващия монархически строй. Показателни в това отношение са съжденията на реакционния журналист Суворин, който отбелязва в дневника си: „В Русия има двама царе: Николай II и Лев Толстой. Кой от тях е по-силен? Николай II нищо не може да направи на Толстой, не може да разклати неговия трон, докато Толстой несъмнено поддържа трона на Николай и неговата династия.“

Тази реакция на официална царска Русия към Толстой е естествена. Това са два непримирими, взаимно изключващи се свята. Но Толстой, художникът и мислителят, остава до голяма степен неразбран и от тези, които ценят неговото творчество и воюват срещу същите злини и пороци, срещу които се бори и той. Когато излиза „Война и мир“, най-великото творение на епохата, критиката се обръква. Оказва се, че този роман не се побира в рамките на нито един от литературните жанрове... Най-известният литературен критик, свързан тясно с движението на народниците в Русия — Н. К. Михайловски, — свежда цялата проблематика на творчеството на Толстой до въпроса, има ли право интелигенцията, имат ли право писателите да просвещават масите, народа. И според критика Толстой отговаря отрицателно на тоя въпрос. Но има ли право интелигенцията да се наслаждава от привилегированото положение, в което се намира? Толстой отрича и това право и се стреми да даде пример за това.

Ето в рамките на тази проблематика Михайловски затваря огромния противоречив свят на Толстой, на неговото творчество, на неговото учение. В същност за учението му по-добре да не се говори, защото според критика Толстой е голям художник, но... жалък като мислител. „Репутацията на граф Толстой е двойствена — пише Михайловски. — От една страна, изключителен белетрист, от друга — лош мислител.“

Естествено, че при такава оценка не може да става дума за някакво народно, а още повече световно значение на Толстой. В това отношение Михайловски е категоричен: „Обаче народен писател Толстой не стана... Кръгът на неговите интереси е твърде широк и твърде тесен, за да играе ролята на народен писател.“ Критикът определя Толстой като писател на дворянството.

Тези отрицателни оценки, появили се през 70-те години на миналия век, с още по-голяма сила и в още по-драстична форма се проявяват през следващите десетилетия. Най-голямо учудване днес будят статиите за Толстой на бележития марксист, професионален революционер и художествен теоретик и критик Г. В. Плеханов. Той задълбочава още повече погрешната оценка за Толстой като голям писател, но слаб мислител. За него Толстой като мислител е просто един ограничен сектант. А това сектантство „свидетелства не за неговото величие, а за неговата слабост, т. е. за крайната ограниченост на неговите обществени възгледи“. При това положение не е трудно да се стигне до извода, формулиран от Плеханов, че Толстой е дворянин-индивидуалист: „Толстой е един от най-гениалните и най-крайни представители на индивидуализма от ново време.“ Толстой е човек с опустошена душа, един „голям барин“. При това положение той естествено ще остане настрана от социалистическото движение. Нещо повече — „не е имало и няма хора, по-далече от него, отколкото съвременните социалисти“.

И като логично заключение на тия абсурдни оценки идва твърдението, че селяните не занимават съзнанието на тоя барин, че той е един „битоописател на дворянството“, откъснат от съвременността, че той е на страната на потисниците.

Спирам се по-подробно на тези оценки, защото до голяма степен те са вече забравени и защото само на техния фон можем да почувствуваме новаторския характер и значение на статиите на В. И. Ленин за Толстой.

Същността на Лениновата оценка за *учението и творчеството* на Толстой, за неговия принос в съкровищницата на световната литература и култура като *мислител и творец* намира израз още в заглавието на една от статиите му — „Лев Толстой като огледало на руската революция“.

Кои черти от руската революция според Ленин отразява в своето *учение и творчество* Толстой?

„Толстой е велик като изразител на идеите и настроенията, които се бяха формирали у милионите руски селяни към времето на настъпването на буржоазната революция в Русия. Толстой е оригинален, защото съвкупността на неговите възгледи, взети като цяло, изразява именно особеностите на нашата революция като *селска буржоазна революция*.“

Със своите статии за Толстой Ленин дава блестящ пример за това, какъв да бъде научният социологически анализ на художественото творчество. Но в случая е не по-малко важно и това, че Ленин не остава само в рамките на социологичния анализ. Като политик за него това е от първостепенно значение, но статиите му за Толстой са образец за това, как може и как трябва да се прави социологичен анализ на художественото творчество като част от цялостния системен анализ. Специално внимание в това отношение заслужават думите на Ленин от статията „Л. Н. Толстой и съвременното работническо движение“: „Критиката на Толстой не е нова. Той не каза нищо такова, което да не е било казано много преди него и в европейската, и в руската литература от тези, които стояха на страната на трудещите се. Но своеобразието в критиката на Толстой и нейното историческо значение се състои в това, че тя с такава сила, която е присъща само на гениални художници, изразява рушенето на възгледите на най-широките народни маси в Русия от посочения период и именно на селска, селянска Русия.“

Следователно проблемите, събитията, героите от руската революционна действителност сами по себе си още не могат да обяснят величието на Толстой, неговата популярност, въздействието на неговите творби. В случая от не по-малка важност е характерът на дарованието на твореца. И Ленин неведнъж говори за огромния талант на Толстой, нарича го „велик художник“, определя неговото творчество като „крачка напред в художественото развитие на цялото човечество“.

Статиите на Ленин за Толстой са изключително явление с неопценимо значение както за разбиране личността и делото на Толстой, така и за формирането на истинска научна методология в литературознанието.

Но ние имаме всички основания да се гордеем, че едно десетилетие преди статиите на Ленин Д. Благоев дава оценки за личността, идеите и творчеството на Толстой, които са много близки до оценките на Ленин. За отношението на Благоев към великия руски писател говори може би повече от всичко друго фактът, че той включва неговите произведения в съставената през 1896 г. христоматия на руската литература. Всички руски христоматии, които Благоев е ползвал при съставянето на тази книга, не са съдържали произведенията на Толстой. А Благоев включва откъси от „Утрото на помешчика“, „Детство“, „Кавказки пленник“, „Война и мир“ — едни от най-значителните произведения на писателя, в които са изяви неговият талант, тематиката и проблематиката на неговото творчество.

За Благоев Толстой е писател с „всесветска слава“, „велик руски художник“, това е писател, към който трябва да се подхожда не с мерките, не с критериите, с които преценяваме обикновените творци. Когато в сп. „Летописи“ обявяват романа на А. Страшимиров „Смутно време“ за равен на „Ана Каренина“, Бла-

гоев изказва истинско удивление от сравняването на таланта на двамата писатели. Неколкократно той излиза в защита на преследвания и анатемосван от царизма и църквата велик руски писател. В своето изследване „Революционното движение в Русия от 19 февруари насам“ от 1901 г. Благоев съобщава за протестите на руските семинаристи против отлъчването на Толстой от църквата. В същия труд той сочи, че „по инициатива на Толстой най-добрата част от високото общество изказва своето негодувание“ от варварските произволи и жестокости. Така подобно на Ленин Благоев вижда в лицето на Толстой, в неговото учение и творчество, при цялата им противоречивост, съюзник на пролетариата, защитник на народа.

И Благоев като Ленин изтъква изключителния талант, прогресивните, силните страни в миросгледа и метода на Толстой, но същевременно от позициите на марксизма критикува недостатъците и слабостите на гениалния мислител и творец. В статията „Литературното сътрудничество в другите страни“ Благоев взема изцяло под защита Л. Толстой, демонстрира своите симпатии към неговия жизнен и творчески подвиг. Той напомня за скарването на Толстой с реакционера Катков, който отказва да напечата последните глави на „Ана Каренина“ в своето списание. В случая не по-малко важна е оценката за самия роман. Според Благоев „хероят на Толстой, Левин, изказва отрицателното отношение на автора към днешната цивилизация, с всичките ѝ атрибути“. Но Благоев отбелязва също така, че в тези глави на романа се съдържат бъдещите „мистико-религиозни умствувания“ на писателя, „смесени с обскурантизм и мракобесието на неговото време и със светли идеи, смели и демократични“.

Както виждаме, Благоев изтъква както силните страни в творчеството на Толстой, неговия демократизъм, неговия изключителен талант, но същевременно критикува и неговите слабости, реакционните моменти в миросгледа и творчество то му. И в единия, и в другия случай Благоев подчертава, че става дума не само за идеите, социалните движения на времето, които намират отражение в това творчество.

Характера на светлите идеи, „смели и демократични“ у Толстой Благоев разкрива много подробно в кн. I на сп. „Ново време“ от 1901 г. в един преглед на работническото социалистическо движение и разпространението на толстоизма в Русия. И тук Благоев предупреждава, че „основното гледище на Толстой връз работническия въпрос съществено се отличава от материалистическото гледище“, но великият руски писател е съюзник на работническата класа в нейната борба. В словото на Толстой се вслушват милиони трудещи се и преди всички *трудещите се селяни*. „За бедния земеделец става ясно, че неговият труд еднакво се ограбва от господара земевладелец, който не работи, тъй и от фабрикантина. С помощта на интелигенцията и книжките той вече съзнава, че това не е право: той да се труди, да поддържа училища, да крепи една цяла държавна машина на плещите си и пак да живее в глад, студ и мрак. Толстой му казва: ти не давай данък, защото тази държавна машина, която ти крепиш, само те онеправдава; не давай труда си на земевладельца, който нищо не работи, защото земята принадлежи на всички хора еднакво, както въздухът и светлината; не слушай попове и власти, които те държат в страх и простотия; те лъжат, че им е дадена власт от бога. Те не са божии служители, а прости грабител; всичките хора са равни, всички са братя и трябва да имат еднакви права, да делят облагата и труда равно помежду си. Тази нова проповед тъкмо съответствува на духа на времето, затуй тъй увлекателно действа връз умовете на простолюдието.

Не може човек да се съгласи с крайните заключения на толстоизмистите, че комунизъмът ще възтържествува не чрез кървава революция, а чрез съзнанието на всекиго от нас своя човешки дълг, чрез нравствено усъвършенствуване. При всичко това не можем да не забележим тяхното голямо значение за премахване-

то на религиозните и обществените заблуждения, които с векове са присаждани в умовете на цели поколения и продължават да ги присаждат на населението по всеки начин властващите класи.“

За връзката на учението, на творчеството на Толстой със съзнанието, с движенията на широките народни маси и по-специално на селячеството Благоев говори и в подробната си рецензия за книгата на писателя „Що е изкуство?“. И тук става дума за силните, прогресивните и слабите, консервативните страни от възгледите на Толстой като отражение на силните и слабите страни от възгледите на трудовото селячество.

И при анализа на естетическите възгледи на Толстой в тази рецензия Благоев изтъква на преден план положителното — неговото разбиране за изкуството, за ролята, която играе в обществения и личния живот на хората. Благоев подчертава борбата на Толстой срещу модернизма, срещу теориите „изкуство за изкуството“. Но Благоев възразява срещу опитите на Толстой да изпълни съдържанието на изкуството, „чувствата“, които то носи, само с мистико-религиозно съдържание. Благоев се обявява против крайностите в естетическите възгледи на Толстой, който след настъпилия прелом у него отрича както цялото свое художествено творчество, така и произведенията на великите писатели от миналото. Според Благоев с тези си възгледи Толстой „впада в непоправимо противоречие със собственото определение на изкуството като деятелност за общение между човеците“. Благоев подчертава, че произведенията на Шекспир, Молиер, Сервантес, Зола, както и произведенията на самия Толстой „в най-голяма мяра служат за общения между миналите поколения и днешните и между последните и прогресивните люде“.

Пред литературната наука стои задачата да разкрие в цялата им значимост възгледите на Благоев за Толстой — мислителя и твореца, да ги съпостави с оценките на Ленин, да определи тяхното място в развитието на българската и световната марксистическа естетическа мисъл.

Аналогична с тази за Толстой е преценката за идейно-естетическите позиции и за обществената дейност на друг голям руски писател, борец и мъченик — В. Г. Короленко. Благоев прави тази преценка в рецензия за издадената и на български брошура на Короленко против смъртното наказание. Той оценява положително книгата, препоръчва я на работниците, изтъква значението на подобен род агитация, но същевременно подчертава, че само с проповеди и пожелания големите социални, политически, нравствени проблеми на епохата не ще се решат. „Единственото средство както за премахването на смъртното наказание и всички варварски средства на управление-възпитание, както и за премахването на всички недъзи в днешна Русия и целия свят е класовата борба на пролетариата в Русия и другаде.“

Благоев се противопоставя срещу опитите на писателите от кръга „Мисъл“ да представят А. С. Пушкин за аполитичен, да го противопоставят на народността, обществено заангажирана линия в развитието на руската литература. Благоев твърди, че в стихотворението за поета и тълпата под понятието „тълпа“ Пушкин е имал пред вид „известни критици“, тези, които не приемат творчеството му.

Най-много примери в произведенията на Благоев срещаме от творчеството на Гогол, Тургенев и Шchedрин. Те се дават било за характеристика на даден политически деец — Минцес и Пасманик се сравняват с Хлестаков, — било като мото или цитат за илюстрация на дадена мисъл, на дадено явление. Когато критикува утопизма на народничеството, Благоев се аргументира с романа на Тургенев „Новъ“ („Целина“). Този пример е твърде показателен, тъй като някои прогресивни критици на времето са упреждали писателя, че с този роман клевети революционното движение. Явно става, че понякога талантливият писател може да

отрази по-дълбоко, по-вярно действителността, отколкото политикът и идеологът. Благоев, доловил това, не се бои да изтъкне тази особеност на литературата, без да престава нито за миг да изисква усвояване на прогресивен мироглед от творците, нещо повече — обединяване на писателя и публициста в осветляване на живота. Като положителен пример в това отношение той сочи творчеството на Глеб Успенски.

Най-близки, най-любими руски писатели за Благоев са революционерите-демократи: Белински, Херцен, Чернишевски, Добролюбов, Некрасов, Щедрин. Те имат най-голям принос за издигане на революционното съзнание на руския народ, за революционното възпитание на плеяда български революционери начело с Ботев. Това са велики мъже, дали пример за честно и вярно служене на народа, на прогреса. Благоев прославя „знаменития период на 40-те години, периода на Белински, Херцен, Грановски и др., пълен с високи идеали и високо честни мисли“. С още по-голяма любов и уважение, подобно и в тоя случай на Ленин, Благоев пише за Н. Г. Чернишевски — „този знаменит руски философ, икономист и публицист“, чийто социализъм „съставлява утопическият период на социализма в Русия“. С истинска радост Благоев съобщава за завръщането на Чернишевски от заточение, за това, че нищо не е сломило революционния дух на този велик борец.

Отношението на Благоев към руската литература намира отражение в теоретичния орган на партията сп. „Ново време“. Трябва да се отбележи широтата на погледа на редакторите на изданието в представянето на руската литература. Главен критерий за тях е художественият феномен, талантът на автора и неговата прогресивна позиция. С това може да се обясни голямото място, което заемат произведенията на А. П. Чехов в списанието. (Любим писател на Ленин!) Известно е, че по това време немалко идеолози упрекват Чехов за „аполитичност“.

Може би най-пълно отношението на Благоев към руската литература намира израз в съставената от него и издадена през 1896 г. „Руска христоматия“, за която вече стана дума. В нея са представени В. Жуковски, И. Крылов, А. Пушкин, М. Лермонтов, А. Колцов, Д. Григорович, Н. Гогол, И. Тургенев, Н. Некрасов, С. Аксаков, Ф. Достоевски, Л. Толстой. Самото изброяване на тези автори е достатъчно да ни даде представа за верния усет на Благоев, за неговия критерий по отношение на литературното наследство. При това, що се отнася до колосите на руската литература — Толстой и Достоевски, — Благоев сам подбира произведенията (откъси от тях), с които ги представя на българския читател. Вместо сантименталния религиозен разказ за момченцето пред коледната елха, с който Достоевски е представен в руските христоматии тогава, Благоев включва откъси от „Братя Карамазови“ и „Записки от мъртвия дом“. Същото е, както вече се изтъкна, и с представянето на Толстой. Тази христоматия може да се сравни само с христоматията на Вазов и Величков. . .

От погледа на Благоев не убягва и най-видният представител на пролетарския етап от развитието на руската литература М. Горки. Още през 1901 г. той сочи неговото име ведно с имената на други видни писатели и учени като пример за непокорността на руската интелигенция. В своя труд „Из историята на руската революция“ Благоев отново споменава името на Горки редом с това на Л. Толстой, когато става дума за революционните вълнения и жестокия терор през същата тая 1901 г. При това Горки е наречен „най-популярния в Русия“.

С организаторската си и пропагандистка дейност като марксист в Петроград Благоев допринася много за ориентацията към идеите на научния социализъм, за формирането като пролетарски писател на един от най-видните съветски творци — Александър Серафимович. За това разказва в своите спомени в сп. „Октябрь“ през 1927 г. видният болшевик, литературният историк О. М. Го-

ворухин — Георгиев, който дълги години е бил преподавател в Софийския университет. На времето тези спомени са били публикувани в „Наковалня“.

Известно е, че литературнотеоретичната и критическа дейност на Благоев е свързана с първия период от неговия живот и творчество — края на миналия век. Ето защо пролетарският, съветският етап от развитието на руската литература остава почти незасегнат от него, що се касае до конкретни оценки на писатели и произведения. Но тук с пълна сила важат общите оценки на Благоев за пролетарския, за ленинския етап от развитието на руското революционно движение и на руската литература, оценките за ролята на Октомврийската революция и на страната на Съветите. Така в статията „Вчера и днес“ от юни 1919 г. Благоев характеризира по следния начин същността и значението на Октомврийската революция: „Тази именно велика революция, която е известна под името *болшевишка революция*, туря началото на новия свят, който коренно се различава от буржоазния, от капиталистическия и империалистическия свят, който довчера господствуваше навсякъде. Тя е, която внася днес в целия стар свят дълбок преврат, в психологията и съзнанието, в чувствата и понятията, особено в психологията и съзнанието на грамадните народни, досега заблуждавани и подтискани мнозинства. Тя е, която днес буди съзнанието и подклажда революционния пламък в поробените, експлоатираните и подтиснатите от капиталистическото общество пролетарии и трудещите се народи и ги прави съвсем не такива, каквито изглеждаха до вчера.“

В същата статия Благоев изрича и следните думи-завет: „*Единственото спасение на българския народ е в болшевизма.*“